

**ЦИВІЛЬНІ ФАЛЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ 1914–1918 рр.
(із фонду Інституту досліджень бібліотечних мистецьких
ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки
України імені В. Стефаника)**

Роман Голій

науковий співробітник відділу наукових досліджень спеціальних видів документів Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаника, канд. іст. наук

Описано цивільні фалеристичні пам'ятки 1914–1918 рр. Звернено увагу на українські, австрійські, польські, російські відзнаки та відзнаки Червоного Хреста.

Ключові слова: фалеристика, цивільні відзнаки.

The article deals with the civil awards of 1914–1918. Special attention is paid to Ukrainian, Austrian, Polish, Russian phaleristic items and awards of Red Cross.

Keywords: phaleristics, civil awards.

З нагоди століття від завершення Першої світової війни пропонуємо огляд мистецьких пам'яток 1914–1918 рр. цивільного використання, які зберігаються у фонді фалеристики ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Фалеристику і медальєрику Першої світової війни вивчали вітчизняні [4; 7-9] й іноземні дослідники [13-16; 19], проте фалеристичний фонд національної бібліотеки до мистецтвознавчого обігу ввійшов зовсім недавно [2; 3].

Фалеристичні пам'ятки, виготовлені під час воєнного стану, іноді важко класифікувати, адже не завжди можна з'ясувати місце та рік появи таких відзнак. Ця особливість притаманна також і цивільній фалеристиці 1914–1918 рр., коли державні кордони не раз змінювалися*. Загалом, у бібліотечній збірці міститься близько 120 пам'яток означеного періоду. З них щонайменше 74 було виготовлено в Австро-Угорській імперії (зокрема у Відні, Львові,

© Голій Р., 2018

* У пропонованих нижче описах наведено здебільшого гіпотетичні відомості про датування — тобто вказано інформацію, найімовірнішу для відповідного етапу Першої світової війни.

Кракові), 26 — у Генеральному Губернаторстві Варшавському (під окупацією військ Німецької імперії), 2 — у Російській імперії.

З-поміж цих пам'яток більшість належить до цивільної фалеристики — 79 відзнак, серед яких варто виокремити такі тематичні групи: українські; австрійські; польські; російські і відзнаки громадської організації Червоного Хреста.

Пропонована класифікація — умовна і побудована не за місцем (країною) виготовлення, а за змістом зображення. Варто зазначити, що у статті розглянуто тільки фалеристичні пам'ятки, які могло використовувати цивільне населення, тобто до пропонованого огляду не увійшли військові відзнаки, наявні у бібліотечних фондах (австро-угорські та російські військові нагороди, розпізнавальні знаки військових підрозділів, польська мілітарна фалеристика). Також у статті не відображені наявні у бібліотеці пам'ятні медалі і плакетки без кріплення, які не належать до фалеристики, позаяк не призначені для носіння на одязі.

Українські відзнаки. Відзнаки цієї тематичної групи ми докладно описали у статті про українські фалеристичні пам'ятки, датовані до 1939 р. [2]. До них, зокрема, належать: 1) кругла відзнака 1915 р. «Не ридать а добувать»; 2) пам'ятка 1916 р. із написом трьома мовами: «Lemberg Lwów Львів», виготовлена з нагоди визволення міста з-під російської окупації; 3) відзнака 1917 р. «Соборна Україна». Також до цієї групи можна умовно зарахувати відзнаки двох громадських організацій української діаспори, які існували в 1918 р.: відзнака Українського народного комітету США [1, с. 713] та відзнака Українського братського союзу [1, с. 710].

Австрійські відзнаки. Для австрійських фалеристичних пам'яток найбільш характерною тематикою є міждержавні відносини країн Четверного (Троїстого) союзу. До таких відзнак можна зарахувати пам'ятки із зображенням прапорів чи портретів монархів країн названого військового блоку. Описані нижче цивільні відзнаки Австро-Угорщини були покликані виконувати певні політичні функції: запевнити цивільне населення імперії у міцності Четверного союзу та пропагувати ідею його нездоланності. Серед населення української (Східної) Галичини такі ідеї були актуальними до 1918 р., тобто до поразки Четверного союзу у війні та розпаду імперії.

1. Кругла відзнака із портретами австро-угорського імператора Франца Йосифа I і німецького імператора Вільгельма II. Під портретами напис: Viribus Unitis.

Матеріал: папір, білий метал.

Датування: 1914–1916 рр.

Розмір: Ø 22 мм.

Інвентарний номер: ФЛР 679.

Примітки: техніка виготовлення зображення — офсет або

фотографія офсету.

2. Медальйон у формі книжки [19, S. 207]. Всередині міститься стрічка з 14 світлинами. На першому фото зображено австрійського принца Карла, відтак — очільників імперського війська. На аверсі медальйона зображено Франца Йосифа I. На реверсі напис: ZUR / ERINNERUNG / AN DEN / WELTKRIES / 1914.

Матеріал: білий метал, фотопапір. *Датування:* 1914 р. *Розмір:* медальйон 24 × 23 мм, кожне фото ≈ 16 × 22 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 681. *Примітки:* реверс медальйона і частина фото пошкоджені патиною.

3. Відзнака у формі щита, покладеного на дві перехрещені шаблі, над щитом — шолом. У щиті монограма: SK.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1914–1918 рр. *Розмір:* 23 × 11 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 682. *Примітки:* голка для кріплення — 62 мм.

4. Шість підвісок на одному ланцюжку. Зліва направо: 1) герб Австрійської імперії; 2) прапори країн Четверного союзу (Австро-Угорщини, Італії, Туреччини, Німеччини); 3) герб Угорщини; 4) портрет Вільгельма II і Франца Йосифа I, на звороті відзнаки дата: 1914; 5) герб Польщі (проект Юзефа Яновського й Анзельма Крисінського 1863 р. [20, s. 70]); 6) австрійська військова відзнака з написом: W / 1915.

Матеріал: 1), 6) — з білого металу; 2), 3), 4), 5) — з жовтого; 1), 2), 3), 5), 6) містять емаль. *Датування:* 1914–1915 рр.; відзнака 2) виготовлена не раніше як у серпні 1914 р. — не пізніше ніж у травні

1915 р. *Розмір*: ланцюг 86 мм, підвіски: 1) 18 × 17 мм, 2) 15 × 11 мм, 3) 19 × 11 мм, 4) Ø 13 мм, 5) 18 × 12 мм, 6) 13 × 13 мм. *Інвентарний номер*: ФЛР 701. *Примітки*: відзнака 5) тематично належить до групи польських відзнак*.

5. Відзнака у формі щита, у щиті зображено два переплетені овали.

Матеріал: сірий метал. *Датування*: 1914–1918 рр. *Розмір*: 26 × 23 мм. *Інвентарний номер*: ФЛР 720. *Примітки*: на шпильці напис: Е. М. UNGER LWOW. Виготівив Євгеній Унгер.

6. Шестикутна зірка з хрестом. Під зіркою — ріг, лавровий вінок.

Матеріал: білий метал. *Датування*: 1914–1918 рр. *Розмір*: 26,5 × 21 мм. *Інвентарний номер*: ФЛР 722. *Примітки*: можливо, відзнака Товариства лікарської швидкої допомоги [10, с. 212].

7. Відзнака у формі квітки, в центрі зображено портрети правителів країн Четверного союзу (Австро-Угорщини, Болгарії, Німеччини, Туреччини).

Матеріал: фотопапір, білий метал, пластмаса. *Датування*: 1915–1916 рр. *Розмір*: квітка Ø 32, фото Ø 17 мм. *Інвентарний номер*: ФЛР 680. *Примітки*: спосіб виготовлення зображення — фотографія. Посередині зображення пошкоджене.

8. Відзнака межових довірених осіб у Львові при розподілі хлібних карток. На тлі прямокутного синьо-червоного прапора напис: Pro bono / publico. Посередині дата: 1915.

Матеріал: тканина, картон.

Датування: 1915 р. *Розмір*: 26 × 56 мм. *Інвентарний номер*: ФЛР 715. *Примітки*: посередині відзнаки мав розміщуватись герб Львова [14, с. 13].

9. Промениста семикутна зірка із символом «Всевидаче Око» у колі посередині.

* Подібні герби є у тематичній групі польських відзнак, виготовлених в Австро-Угорщині, № 5-9.

Матеріал: білий метал. *Датування:* 1915 р. *Розмір:* 21 × 21 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 721. *Примітки:* на звороті напис: L.T.D. RES SACRA MISER 1815–1915.

10. Кругла медаль. На аверсі посередині зображено портрет Карла I*. Напис по колу: CAROLVS D. G. IMP. AVST. REX BOH. ETС. ET REX APOST. HVNG. На реверсі напис у лавровому вінку над перехрещеними прапорами: FORTITVDINI.

Матеріал: срібло. *Датування:* 1916–1918 рр. *Розмір:* Ø 31 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 922. *Примітки:* на аверсі підпис: KAUTSCH. На гурті сигнатура: літера «А» у колі. Автор відзнаки: Генріх Кауч [12].

11. Кругла відзнака. Напис: NOK / 1918.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1918 р. *Розмір:* Ø 21 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 684.

12. Відзнака Євхаристичного конгресу у Львові 1918 р. У півколі — промениста зірка на підсвічнику, внизу обабіч підсвічника — дві квадратні рамки. На облямівці півкола напис: KONGRES EUCHARYSTYCZNY. У рамці справа напис: LWOW, зліва дата: 1918.

Матеріал: жовтий метал.
Датування: 1918 р.

Розмір: 28 × 28 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 742. *Примітки:* дату «1918» стерто.

Польські фалеристичні пам'ятки. Польські цивільні відзнаки 1914–1918 рр. доцільно розділити на дві підгрупи: виготовлені на території Австро-Угорської держави (31 відзнака) та виготовлені у Варшавському генеральному губернаторстві під час німецької окупації (25 відзнак).

* Наступник Франца Йосифа I, останній імператор Австро-Угорщини.

*Польські відзнаки, виготовлені на території
Австро-Угорської імперії*

1. Відзнака польського Головного національного комітету. Посередині у щитоподібному картуші зображено орла, напис: N. K. N. Внизу напис: 16 sierpnia 1914. За картушем — чотири прапори.

Матеріал: білий метал, один різновид — з червоною емаллю, другий — без емалі. *Датування:* 1914 р. *Розмір:* 42 × 32 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 745, 746. *Примітки:* пам'ятка вважається найдавнішою відзнакою польського Головного національного комітету. Видав Скарбовий департамент комітету. Проект Яна Буковського [11, s. 7; 16, s. 11-12; 18, s. 32].

2. Відзнака «Alegoria Polski». На щиті зображено орла, що летить з розірваними ланцюгами, нижче — перехрещені меч і прапор, над якими сходить Сонце. У верхній частині щита — рік: 1914. Внизу дата: 16 VII. У тлі щита — чотирираменний хрест. Над щитом – корона.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1914 р. *Розмір:* 31 × 24 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 657. *Примітки:* відзнаку видав польський Головний національний комітет (NKN) на замовлення товариства «Польський самаритянин». Проект Юзефа Вілька [16, s. 12-14; 18, s. 125; 20, s. 136].

3. Відзнака-прикраса овальної форми. На червоному тлі розміщено мініатюрний варіант відзнаки «Alegoria Polski».

Матеріал: жовтий метал, емаль. *Датування:* 1914 р. *Розмір:* 42,5 × 32,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 658. *Примітки:* зображення відзнаки «Alegoria Polski» таке саме, як у попередньому описі.

4. Відзнака І З'їзду польських гігієністів. Посередині — алегоричне зображення жінки, що тримає амфору. Обабіч три ряди напису: I ZJAZD HYGIENI / STOW POLSKICH / We LWOWIE 1914.

Матеріал: жовтий метал, тканина. *Датування:* 1914 р. *Розмір:* 35 × 34,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 728. *Примітки:* на звороті клеймо IBSW. До відзнаки прикріплено червону і білу стрічки — по 72 мм.

5. Кругла медаль. На аверсі зображено польський герб у щиті (за проектом 1863 р.)^{*}, в середині якого — овальне поле з образом Матері Божої Ченстоховської. Навколо щита напис: PÓLWIEKOWA ROCZNICA POWSTANIA STYCZ. На реверсі напис у терновому вінку: CZEŚĆ / POLEGLYM / I STRACONYM / 1863/4.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1914 р. *Розмір:* Ø 23 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 744. *Примітки:* сигнатура: Е. У. Гравер: Євгеній Унгер [18, s. 119].

6. Герб Польщі (проект 1863 р.): щит поділено на три поля, у верхньому правому червоному полі — Орел, у верхньому лівому синьому полі — Погоня, у нижньому білому полі — Архангел Михаїл; над щитом — корона.

Матеріал: білий метал, емаль. *Датування:* 1914–1918 рр. *Розмір:* 18 × 11 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 704. *Примітки:* подібні виробили виготовляло підприємство А.Н. Zipper у Львові [11, s. 18 (N 329)]. Герб використовували поляки від часу Січневого повстання до завершення Першої світової війни. Проект розробили Юзеф Яновський та Анзельм Крисінський у січні 1863 р. Орел символізував Польщу, Погоня — Литву, Архангел Михаїл (символ Київщини) — Русь (тобто Україну) [20, s. 70-71].

7. Посередині — герб Польщі (проект 1863 р.), обабіч — прапори Німеччини й Австрії.

Матеріал: жовтий метал, емаль. *Датування:* 1914–1918 рр. *Розмір:* 20 × 39 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 702.

8. Відзнака трикутної форми. По периметру — прапори країн Троїстого Союзу: Австрії (справа), Німеччини (зверху), Італії (зліва). Посередині трикутника — герб Польщі (проект 1863 р.).

Матеріал: жовтий метал, емаль. *Датування:* 1914–1915 рр. *Розмір:* 24 × 31 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 703.

9. Відзнака контурної форми. Посередині — герб Польщі (проект 1863 р.). Герб покладено на перехрещені коси, справа між косами — шапка-конфедератка, зліва — шабля.

Матеріал: сірий метал, емаль. *Датування:* 1914–1918 рр. *Розмір:* 41 × 24 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 705.

^{*} Докладну інформацію про герб подано в описі відзнаки № 6 цієї тематичної групи.

10. Відзнака у формі вінка з тернових гілок і лаврового листя, над вінком — корона, під короною — орел в польоті. У вінку зображено замок (Вавель), за замком — схід Сонця.

Матеріал: цинк. *Датування:* 1914–1918 рр. *Розмір:* 35 × 21,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 659. *Примітки:* сигнатура: Wilk. Автор: Юзеф Вільк [9, с. 286].

11. Кругла кокарда з червоно-білої стрічки.

Матеріал: тканина. *Датування:* 1914–1918 рр. *Розмір:* Ø ≈ 58 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 716. *Примітки:* у центрі могла бути ще одна відзнака.

12. Відзнака до вісімдесят п'ятої річниці Листопадового повстання. Овальна площина з написом: 29 / LISTOPADA / 1830 1915. Над овалом — вінок з дубового листя і орел з розпростертими крильми.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1915 р. *Розмір:* 21 × 33 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 733-735. *Примітки:* видало Центральне Бюро польського Головного національного комітету. Проект Яна Буковського [16, с. 21; 18, с. 32].

13. Кругла медаль. На аверсі зображено орла у короні, зверху півколом напис: BOŹE ZBAW POLSKĘ. На реверсі напис: W 85 / ROCZNICE / LISTOPADOWEJ / REWOLUCJI / 29 LISTOPADA / 1830 R. Обабіч напису — пальмова і лаврова гілки, зв'язані внизу стрічкою.

Матеріал: жовтий метал. *Датування:* 1915 р. *Розмір:* Ø 26 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 736. *Примітки:* на аверсі та реверсі сигнатура: J. M. Ймовірний автор: Ян Малета.

14. Відзнака польського Головного національного комітету у формі щита. У червоному полі зображено орла, під орлом вигравірувано напис у табличці: NKN.

Матеріал: сірий метал, емаль. *Датування:* 1915 р. *Розмір:* 20 × 15,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 747. *Примітки:* на звороті напис: Krakow 1915 [16, с. 14].

15. Відзнака з'їзду делегатів польських Повітових національних комітетів 20 червня 1915 р. у Кракові. Щит перетято на три поля. У середньому, фіолетовому, полі зображено білого орла. Зверху на синьому полі напис: NKN. Знизу на синьому полі напис: ZJAZD / 1915. Над щитом — корона.

Матеріал: жовтий метал, емаль. *Датування:* 1915 р. *Розмір:* 34 × 20,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 748. *Примітки:* видав Організаційний департамент польського Головного національного комітету. Проект Казимира Віткевича [16, s. 16; 18, s. 126].

16. Кругла відзнака. Посередині у трикутнику зображено дві руки у потиску, за руками — якір із написом: NKN. У верхньому куті трикутника — корона, від якої відходять хвилясті промені. У двох кутах при основі трикутника дати: 1914 / 1915. Навколо трикутника напис: SCHRONISKA / BYŁYCH / LEGIONISTÓW. В облямівці напис: MIŁVI BLIŹNIEGO SWEGO IAK SIEBIE SAMEGO / OICZYZNĘ NADEWSZYSTKO.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1915 р. *Розмір:* Ø 25 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 756. *Примітки:* проект Станіслава Левандовського [14, s. 12-13; 18, s. 75].

17. Відзнака до 125-ї річниці Конституції третього травня. У щиті посередині зображено орла, що тримає щиток із датою: 3/V. Обабіч щитка — лаврові гілки. Над орлом — стрічка з датами: 1914 / 1791 / 1916. Відзнака прикріплена до колодки у формі щитка. На колодці напис: L.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 32,5 × 26 мм + колодка = 57 × 26 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 758. *Примітки:* сигнатура: Е У. Проект Марцеля Герасимовича. Гравер: Євгеній Унгер [18, s. 53, 119]. Видала львівська делегація польського Головного національного комітету [15, s. 13].

18. Відзнака з нагоди першої річниці визволення Львова з-під окупації російських військ. Зображено лева, що стоїть на задніх лапах. Праворуч від лева, посередині відзнаки — міська брама з трьома вежами, у відчинених воротах — лев (фігура із герба Львова). Під фігурою напис: 22.VI / 1915.16 / UWOLNIENIE / LWOWA. Справа від напису — орел із розірваними ланцюгами.

Матеріал: сірий метал.

Датування: 1916 р. *Розмір:* 30 × 25 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 707. *Примітки:* сигнатура: J. Małeta. На звороті відзнаки напис: Komitet Opieki dla żołni. pol. Проект Яна Малети [15, s. 17-18; 18, s. 80; 19, S. 31].

19. Відзнака до проголошення Польського королівства. У мальтійському хресті дата: 5 / XI / 1916. Посередині — овальна площина із зображенням орла.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 26 × 26 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 761, 762. *Примітки:* з нагоди проголошення Польського королівства 1916 р. було видано низку відзнак; більшість із них перераховано у довіднику Мечислава Опалека 1917 р., проте цієї відзнаки в згаданому довіднику немає [15, s. 32-37].

20. Кругла відзнака. На червоному тлі посередині зображено білого орла, обабіч якого напис: R. G. O. / 1916. Зверху півколом напис: «RATUJCIĘ DZIECI». Знизу півколом напис: WIELKA KWESTA OGÓLNO-KRAJOWA. Бортик відзнаки із колечком зверху — жовтого кольору.

Матеріал: білий метал, емаль.

Датування: 1916 р.

Розмір: Ø 53 мм.

Інвентарний номер: ФЛР 723. *Примітки:* могла бути використана як емблема загальнокрайового змагання.

21. Плакетка контурної форми. Посередині зображено терновий вінок, у якому напис: POLONIA. Зверху — промені. Обабіч вінка у рамках — дати: 1914 / 1916.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 18,5 × 41,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 912.

22. Посередині у прямокутній площині зображено Зигмунта Зелінського. Над площиною напис: PUŁKOWNIK. Обабіч портрета напис: ZYGMUNT / ZIELIŃSKI.

Матеріал: цинк. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 22 × 20 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 759. *Примітки:* під рельєфом сигнатура: K. Chodziński. Автор: Казимир Ходзінський [15, s. 30; 18, s. 34].

23. Овальна відзнака заходу «Тиждень Опіки». Вгорі зображене Всевидяче Око, обрамлене промінням. Внизу — орел, під орлом табличка зі щитком, у щитку напис: L. До відзнаки пришито червоно-білу стрічку.

Матеріал: сірий метал, тканина. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 35,5 × 23 мм + стрічка = 54 × 39 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 763. *Примітки:* сигнатура: Е У. Проект інженера Тхоржевського. Гравер: Євгеній Унгер. Захід відбувся у Львові 4-11 березня 1917 р. У своєму довіднику Мечислав Опалек цю відзнаку описав і проілюстрував без стрічки [15, s. 46].

24. Відзнака у формі вінка з лаврового листя. Посередині дата: VII / 1917. Навколо дати напис: SZCZYPIÓRNO / BENJAMINÓW.

Матеріал: жовтий метал.

Датування: 1917 р.

Розмір: Ø 40 мм.

Інвентарні номери: ФЛР 764, 765.

Примітки: відзнака інтернованих польських солдатів у містах Щипьорно і Беньямінів [11, s. 7].

25. Відзнака у формі круга з покладеними навхрест косами. На косах — щит. У щиті монограма: ТК; нижче — дата: 1917. Над щитом — шапка-конфедератка. По колу — вінок з лаврового листя.

Матеріал: цинк. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 31 × 31 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 706. *Примітки:* сигнатура: Е У. Гравер: Євгеній Унгер [18, s. 119]. Ймовірно, відзнака виготовлена до соєї річниці смерті Тадеуша Костюшка.

26. Відзнака у формі щита. Напис посередині: KOCHA-NEMU / PREZYDENTOWI / TADEUSZOWI / RUTOWSKIEMU / wdzięczny / LWÓW. Над написом — зірка. Під написом зображено міську браму з трьома вежами, у відчинених воротах — лев (герб Львова). Над гербом — корона, обабіч якої дата: 19 / 17. Обабіч герба — лаврова і дубова гілки.

Матеріал: цинк. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 35 × 30,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 708. *Примітки:* на звороті: Е. N. Unger Lwów. Гравер: Євгеній Унгер [15, s. 45; 18, s. 119].

27. Кругла відзнака. Посередині — портрет Тадеуша Рutowського, справа напис: DR. TADEUSZ / RUTOWSKI / PREZYDENT / MIASTA / LWOWA / 1914-15. Внизу півколом — вінок із двох лаврових гілок і гілки терну.

Матеріал: метал (два різновиди: з білого металу і з цинку). *Датування:* 1917 р. *Розмір:* Ø 20 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 709, 710. *Примітки:* сигнатура: К. Chodziński. Автор: Казимир Ходзінський [8, с. 202; 15, с. 31-32].

28. Кокарда зі світло-червоної і білої тканини. До кокарди пришито дві стрічки з світло-червоними та білими смужками. На одній стрічці напис: KOMITET RUTOWSKIEGO.

Матеріал: тканина. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 140 × 64 мм, кокарда Ø 64 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 717. *Примітки:* у центрі кокарди, ймовірно, кріпилася ще одна відзнака.

29. Овальна відзнака. Посередині на червоному тлі зображено орла, над ним — корона. Під орлом — біла стрічка із написом: BOŻE ZBAW POLSKĘ.

Матеріал: жовтий метал, емаль. *Датування:* не пізніше, ніж 1918 р. *Розмір:* 22 × 16,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 731.

30. Відзнака польських самаритян у формі червоно-білого прапора. Посередині відзнаки — орел у червоному колі.

Матеріал: жовтий метал.

Датування: 1918 р.

Розмір: 20 × 31 мм.

Інвентарний номер: ФЛР 738.

Примітки: на звороті вигравірувано два написи: samarytanin / polski; prav / strzez. Особливістю цієї фалеристичної пам'ятки є незвичне розміщення кольорів польського прапора: зверху червоний, знизу білий. Таке розташування кольорів трапляється й на інших польських відзнаках 1914–1918 рр., виготовлених в Австро-Угорщині (№ 11, 23), адже на державному рівні у Польщі було встановлене біло-червоне розташування барв у 1919 р. [17, с. 341].

31. Кругла медаль. На аверсі зображено карту Холмщини із позначенням червоною фарбою кордону між Україною і

Польщею. Вдзовж кордону позначено міста: RADZYŃ, KRASNYSTAW, SZCZEBRZESZYN, BIŁGORAJ, TARNOGRÓD. Позначено також міста: LUBLIN, MIĘDZYRZEC. На реверсі у чотирираменному хресті напис: NA / PAMIĄTKĘ / PRZYŁACENEJ DO UKRAINY / ODERWANEJ / ZIEMI POLSKIEJ / 9. II. 1918.

Матеріал: сїрий метал. *Датування:* 1918 р. *Розмір:* Ø 28,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 743. *Примітки:* відзнака пошкоджена патиною, написи нечіткі. Відомі такі самі відзнаки, але з іншим написом на реверсі: CHEŁMSZCZYŻNA / 9. II. 1918 [4, с. 95]. Медаль випущено як протест польської влади на визнання Четверним союзом належності Холмщини і Підляшшя до Української Народної Республіки (УНР), відповідно до рішення мирного договору у Бресті 9 лютого 1918 р., яке мало величезне значення для становлення УНР та відіграло важливу роль в історії України [5]. У Львові з нагоди підписання Брестського договору 10 лютого 1918 р. було організовано кількатисячну маніфестацію, на якій виступив посол Австрійського парламенту Кость Левицький. Посол привітав усіх українців і зазначив, що саме УНР першою запрагнула припинити криваву війну й запропонувала мир. 12 лютого у Львові на урочистому зібранні українська громадськість схвально відгукнулася на укладення договору й приєднання Холмщини до УНР. Така позиція українців і укладання договору країн Четверного союзу із УНР збентежили польську громадськість. 13 лютого польські професори Львівського університету склали резолюцію, в якій висловили протест проти Брестського договору. У відповідь митрополит Андрей Шептицький та українські викладачі університету написали заяву, в якій обґрунтували належність Холмщини і Підляшшя до української території [6, с. 90]. Ймовірно, саме тоді, під час дискусії у лютому 1918 р., було виготовлено описану вище медаль.

Польські відзнаки, виготовлені у Варшавському Генеральному Губернаторстві (під час німецької окупації)

1. Прямокутна плакетка із заокругленням унизу. Зображено солдата, за ним — гусар на коні. Напис у рамці зліва: SZLAKIEM PRZODKÓW! Унизу дата: 1915.

Матеріал: метал (два різновиди: з жовтого і з сірого металу). *Датування:* 1915 р. *Розмір:* 32 × 36,5 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 894, 895. *Примітки:* сигнатура: W. Wiśniewski. Автор: Вінцент Вісневський [9, с. 289; 15, с. 49; 18, с. 126].

2. Прямокутна плакетка. Зображені улани з шаблями на конях, нижче — орел. Зліва у відокремленій площині — орден «Virtuti Militari», під ним напис: Rokitna / 13-VI-1915. Нижче — вінок із лаврових листків зі стрічкою знизу.

Матеріал: жовтий метал. *Датування:* 1915 р. *Розмір:* 33,5 × 50 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 898, 899. *Примітки:* сигнатура: W. Wiśniewski [9, с. 288].

3. Пряжка підрозділу громадської варти Варшави. У формі горизонтального картуша. Посередині — русалка з мечем і щитом (гербова фігура герба Варшави), обабіч — номер підрозділу: 7 / 127. Напис у верхній частині: STRAŻ OBYWATELSKA / MIASTA WARSZAWY.

Матеріал: жовтий метал. *Датування:* 1915–1916 рр. *Розмір:* 97 × 73 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 882. *Примітки:* варта діяла у Варшаві в 1915–1916 рр.

4. Відзнака резерву громадської варти Варшави. Зверху — орел, обабіч якого — біло-червоні прапори з датами: 4. VIII / 31. XII. Під орлом напис у диску: REZERWA S. OB. Нижче — герб Варшави з міською короною і дата: 1915. В обрамленні відзнаки між прапорами і гербом — гілки лаврового листя.

Матеріал: жовтий метал, емаль. *Датування:* 1915–1916 рр. *Розмір:* 34 × 22,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 741.

5. Відзнака громадської варти Варшави. У білому щиті — червоне коло з написом: 1 SO. Обабіч щита — лаврове листя. Над щитом — герб Варшави з міською короною, обабіч герба знизу — стрічка.

Матеріал: жовтий метал, емаль. *Датування:* 1915–1916 рр. *Розмір:* 28 × 20 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 740. *Примітки:* на звороті напис: O. Reising Varsovie. Автор: Отто Рейсінг. Варта діяла у Варшаві в 1915–1916 рр.

6. Плакетка громадської варти Варшави. Посередині зображено картуз на стрічці, навколо — вінок з дубового листя, знизу напис: Straż Obyw. m. Warsz / 4-VIII-1915 * 1-II-1916.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 29 × 19 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 913. *Примітки:* сигнатура: W W (W. Wiśniewski). Автор: Вінцент Вісневський [9, с. 292].

7. Прямокутна плакетка. Зображено уланів із сурмами серед міських будівель і цивільного населення. Внизу під дугою напис: Warszawa — Legionom. Нижче — орел, обабіч якого дата: 1-XII / 1916. Внизу дві лаврові гілки.

Матеріал: жовтий метал. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 27 × 43 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 896, 897. *Примітки:* сигнатура: Wiśniewski. Автор: Вінцент Вісневський [9, с. 293; 15, с. 50].

8. Кругла медаль до 125-ї річниці Конституції третього травня. На аверсі зображено герб Речі Посполитої (розтятий і перетятий щит із двома Орлами і двома Погонями) з короною. Обабіч напис: WARSZAWA / 1916 ROKU. На реверсі — вінок з гілок дуба і лавра, у вінку напис: NA / PAMIĄTKĘ / WIEKOPOMNEJ / UCHWAŁY / KONSTYTUCYI / 3^{go} MAJA / 1791 r.

Матеріал: срібло. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* Ø 28 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 700. *Примітки:* на реверсі внизу напис: W. T. Num. Відзнаку виготовлено на замовлення Варшавського нумізматичного товариства. Автор: Станіслав Вітковський [9, с. 308; 15, с. 57; 18, с. 127].

9. Відзнака першого з'їзду польських пожежників. Кругла медаль. На аверсі зображено орла з гербом Варшави. Внизу півколом напис: WARSZAWA, 8, 9, 10 WRZEŚNIA 1916 R. На реверсі напис: PIERWSZY / ZJAZD / STRAŻY OGN. / OCHOTN. / POLSKICH. Нижче — знаряддя пожежників. Обабіч — дві лаврові гілки.

Матеріал: білий метал. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* Ø 29 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 724.

10. Плакетка до першої річниці маршу Варшавського батальйону. На тлі орла зображено солдата із прапором і сурмою. На прапорі напис: W ROCZNICĘ / WYMARSZU / ZE STOLICY, дата: 22/8 1915 – 16. Внизу у дузі напис: BATAL. WARSZAWSKIEGO.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 28 × 24 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 891. *Примітки:* сигнатура: W W. Автор: Вінцент Вісневський [9, с. 291; 15, с. 23].

11. Плакетка першої ради міста Варшави. Зображено ратушу на тлі неба. Зліва дата: 1916 / 24-VII. Внизу справа у картуші — орел, над картушем — русалка з мечем і щитом (фігура герба Варшави). Внизу зліва у рамці напис: 1 RADA / M. ST. WARSZAWY.

Матеріал: метал (два різновиди: з жовтого і з сірого металу).

Датування: 1916 р. *Розмір:* 40 × 39 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 892, 893. *Примітки:* підпис автора на обох боках: W. Wiśniewski. Автор: Вінцент Вісневський [9, с. 293; 15, с. 48].

12. Плакетка з нагоди Акту проголошення Польського королівства. Зображено солдата, що тримає прапор із орлом. Під прапором дата: 5 / LISTOPADA / 1916. На задньому плані зображено Королівський замок у Варшаві.

Матеріал: срібло, сірий метал. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 28 × 28 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 903, 904. *Примітки:* сигнатура: W. Wiśniewski. Автор: Вінцент Вісневський [9, с. 291]. На одному з примірників на звороті вигравірувано: srebro.

13. Плакетка овальної форми. Посередині в овалі зображено солдата, що вбиває мирну жительку. Зверху в облямівці напис: RZEŹ PRAGI. Внизу в облямівці дата: 1794 4.XI 1916. Обабіч облямівки — стрічки, лаврове листя.

Матеріал: сплав міді. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 26 × 33 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 905. *Примітки:* сигнатура: W W. Автор: Вінцент Вісневський [15, с. 23].

14. Плакетка Першого з'їзду власників нерухомості. Посередині у щиті напис: NA PAMIĄTKĘ / I ZJAZDU w WARSZAWIE / PRZEDSTAWICIELI / WŁASNOŚCI NIERUCHOMEJ. Обабіч щита — гірлянди лаврового листя. Зверху — герб Варшави, обабіч герба — лаврове листя. Внизу у вінку лаврового листя рік: 1916. Знизу й обабіч вінка — стрічка з датою: 9. 10. 11. / GRUD.

Матеріал: сплав міді. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 34,5 × 23 мм.
Інвентарний номер: ФЛР 907. *Примітки:* відзнаку пошкоджено патиною.

15. Плакетка у формі щита. Посередині — монограма: ММ. Зверху — герб Варшави. Внизу — орел, обабіч якого рік: 19 / 16. Зверху обабіч щита — гірлянди лаврового листя.

Матеріал: сирій метал. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* 28 × 19 мм.
Інвентарний номер: ФЛР 914.

16. Плакетка крайового інспекторату набору до польського війська. Зображено шолом, прапор, щит, шаблю, знизу справа — лаврова гілка. На щиті напис: KRAJOWY / INSPEKTORAT / ZACIĄGU / DO WOJSKA / POLSKIEGO / 1917.

Матеріал: сирій метал. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 35 × 25 мм.
Інвентарний номер: ФЛР 890. *Примітки:* сигнатура: W W. Автор: Вінцент Вісневський.

17. Плакетка «Царице польської корони, додай нам сили». Внизу справа у медальйоні зображено Ченстоховську Богородицю, над образом — листя каштана. Зліва від образу — у рамці зображено похоронну процесію, зверху напис: 1917 / Królowo Korony Polskiej / dodaj nam si!

Матеріал: метал (два різновиди: з жовтого і з сірого металу).
Датування: 1917 р. *Розмір:* 27 × 45 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 900, 901. *Сигнатура:* W. Wiśniewski. Автор: Вінцент Вісневський [9, с. 294].

18. Плакетка «Варшава Вавельському городищу». На тлі варшавського Королівського замку зображено у річці русалку з мечем і щитом (фігура герба Варшави), яка простягає лавровий вінок Вавельському замку, обрамленому мурованою аркою. На арці зверху — герб Кракова. Внизу відзнаки у рамці напис: WARSZAWA WAWELSKIEMU GRODOWI 1917.

Матеріал: сирій метал. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 31 × 53 мм.
Інвентарний номер: ФЛР 902. *Примітки:* сигнатура: W. Wiśniewski. Автор: Вінцент Вісневський.

19. Плакетка Першого з'їзду польських городників. Щит із бантом угорі зліва і стрічкою через весь щит до нижнього правого краю. У щиті напис: 1 / ZJAZD / Ogrodników / Polskich 16-17 i 18 / LUT. 1917 / organizowany / przez / T.O.W. Зверху — польський герб з короною, лаврова гілка.

Матеріал: сплав міді. *Датування:* 1917 р.

Розмір: 37 × 20,5 мм.

Інвентарний номер: ФЛР 906.

Примітки: сигнатура: W W. Автор: Вінцент Вісневський. Відзнака пошкоджена патиною.

20. Плакетка Першого крайового з'їзду у Варшаві. Верхня частина відзнаки — у формі прямокутного щита із виїмкою зліва. У щиті зображено лицаря, що сурмить. У нижній частині під аркою напис: I ZJAZD KRAJOWY / 17 i 18-III 1917.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 29 × 20 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 908. *Примітки:* сигнатура: W W. Автор: Вінцент Вісневський. Організатором з'їзду була Тимчасова державна рада [9, с. 301].

21. Плакетка «Черга». Зверху в таблиці зображено герб Варшави, під гербом напис: SKLEP / SEK. ŻYWN / m. WARSZ / № 1. Обабіч таблиці — по два колоски пшениці. Під таблицюю напис: 1915-1916-1917..? Нижче у прямокутній площині зображено чергу людей. Під прямокутником напис: «Ogonek».

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 34 × 22,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 909. *Примітки:* сигнатура: W W. Автор: Вінцент Вісневський [9, с. 299].

22. Прямокутна плакетка. На передньому плані зображено солдата і дитину. На задньому плані — колона Сигізмунда. Напис угорі: LEGIONY; внизу: DZIECIOM POLSKIM / R. G. O. 1917.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 28,5 × 16,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 910. *Примітки:* сигнатура: J. Raszka. Warszawa. Гравер: Ян Рашка [9, с. 117].

23. Прямокутна плакетка з виїмкою справа. Напис зверху: SAĐY / KRÓLEWSKO-POLSKIE / 1917 I/IX. Справа зображено алегоричну постать Феміди із мечем, опущеним до землі. За мечем — орел, навколо якого — лавровий вінок.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 53 × 31 мм.
Інвентарний номер: ФЛР 915. *Примітки:* сигнатура: W. Wiśniewski.
Автор: Вінцент Вісневський.

24. Прямокутна плакетка. Справа в овалі зображено Юзефа Пілсудського, зліва напис: J. PIŁSUDSKI / 1917. Внизу — лаврова гілка, шабля, перехрещені у вінку.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1917 р. *Розмір:* 22,5 × 29 мм.
Інвентарний номер: ФЛР 916. *Примітки:* сигнатура: W W. Автор: Вінцент Вісневський.

25. Прямокутна плакетка з клиноподібними виїмками. Напис: MANIFESTACJA / NA RZECZ / CHEŁMSZCZYZNY / 14/II 1918 / W WARSZAWIE.

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1918 р. *Розмір:* 16 × 28,5 мм.
Інвентарний номер: ФЛР 919.

Російська відзнака

Кругла медаль «В братерській єдності сила». На аверсі зображено дві постаті: сидячого поляка і стоячого росіянина. По колу напис польською: W BRATERSKIEJ ŁACZNOŚCI SIŁA / 1914. Зліва від постатей напис російською: ВЪ / БРАТСКОМЪ / ЕДИНЕНІИ / СИЛА. На реверсі зверху зображений російський двоголовий орел, нижче напис: Русскіе / Братьямъ-Полякамъ / Rosjanie — Braciom / Polakom. Під написом — польський орел, обабіч якого — дві лаврові гілки.

Матеріал: метал (два різновиди: з жовтого і з сірого металу).
Датування: 1914 р. *Розмір:* Ø 24 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 698, 699. *Примітки:* на реверсі підпис: А. Жакаръ. Автор: Георгій Малишев [8, с. 588-589]. Відзнаку, ймовірно, карбовано у Петербурзі.

Відзнаки Червоного Хреста

1. Овальна медаль «Батьківщині та людству». На аверсі в овалі зображено двох ангелів, обернених один до одного, які на хмарині тримають щит, у щиті — символ організації Червоного Хреста*. Над щитом зірка з промінням, під щитом напис: PATRIAE / AC / HUMANITATI. В обрамленні овалу — вінок з дубового і лаврового листя. На реверсі дати: 1864–1914. Медаль

кріпиться до стрічки-метелика. Стрічка — біла з чотирма червоними смужками.

Матеріал: жовтий метал, емаль, тканина. *Датування:* 1914 р. *Розмір:* 44 × 36,5 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 640. *Примітки:* відзнаку використовували в Австро-Угорській імперії.

2. Відзнака у формі вінка з лаврового листя. Знизу — стрічка з написом: «VITAM ET SANGUINEM».

Матеріал: сірий метал. *Датування:* 1914–1918 рр. *Розмір:* 42 × 31 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 646. *Примітки:* відзнаку використовували в Австро-Угорській імперії [19, S. 186].

3. Кругла відзнака із символом організації Червоного Хреста.

Матеріал: сірий метал, емаль. *Датування:* 1914–1918 рр. *Розмір:* Ø 21 мм. *Інвентарний номер:* ФЛР 641. *Примітки:* відзнаку використовували в Австро-Угорській імперії.

4. Кругла відзнака із символом організації Червоного Хреста. По колу дати: 1914 / 1915 / 1916.

Матеріал: метал (два різновиди: з жовтого і з сірого металу), емаль. *Датування:* 1916 р. *Розмір:* Ø 23 мм. *Інвентарні номери:* ФЛР 642-645. *Примітки:* на звороті двох примірників — голка для кріплення, на звороті інших двох — шпилька. Відзнаку використовували в Австро-Угорській імперії [19, S. 189].

* Червоний чотирираменний рівносторонній хрест на білому тлі.

5. Відзнака у формі вінка з лаврового листа. Знизу — стрічка з написом: 1914 1917 / Vitam et sanguinem.

Матеріал: сирій метал.

Датування: 1917 р.

Розмір: 26,5 × 23 мм.

Інвентарний номер: ФЛР 647.

Примітки: відзнаку використовували в Австро-Угорській імперії.

1. *Голій Р.* Українська діаспора у фалеристичних пам'ятках (із фондів Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника) / *Роман Голій // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника* : зб. наук. праць. — Львів, 2015. — Вип. 7 (23). — С. 702-729.
2. *Голій Р.* Українські фалеристичні пам'ятки: виготовлені до 1939 р. (із фонду Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника) / *Роман Голій // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника* : зб. наук. праць. — Львів, 2017. — Вип. 9 (25). — С. 634-649.
3. *Голій Р.* Фалеристичні пам'ятки ЛННБ України імені В. Стефаника: загальний огляд / *Роман Голій // Мистецька культура: історія, теорія, методологія* : тези доп. Міжнар. наук. конф. (Львів, 27 листоп. 2015 р.) / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, Ін-т досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів, Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької у Львові. — Львів, 2015. — С. 24-26.
4. *Круковський О.* Українська фалеристика (Із фондів Львівського історичного музею) / *Орест Круковський, Степан Пахолко*. — Львів, 2011. — 120 с.
5. *Мельник О.* Берестейський мир та Холмщина у фалеристичних пам'ятках 1918 року / *Олександр Мельник, Степан Пахолко // Нумізматика і фалеристика*. — 2006. — № 1. — С. 48, 3 с. обкл.
6. *Пахолко С.* Історія, закарбована в металі : Українська фалеристична спадщина (XIX — перша половина XX ст.) / *Степан Пахолко, Михайло Дмитрів*. — Львів : Край, 2011. — 176 с., 48 с. кольор. іл.
7. *Полянська І.* Галичина періоду I світової війни у збірці медалей Львівського історичного музею / *Ірина Полянська // Наукові записки / Львів. іст. музей*. — Львів, 1999. — Вип. 8. — С. 127-137.

8. *Хомин І.* Каталог польських та з Польщею пов'язаних плакет, медальйонів і медалей Львівської національної галереї мистецтв = *Chomyn I.* Katalog plakiet, medalionów i medali polskich i z Polską swiązanych w Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki : [в 2 т.] / *Ігор Хомин.* — Варшава : Т-во «Спільнота Польська», 2015. — Т. 1. — 608 с.
9. *Хомин І.* Каталог польських та з Польщею пов'язаних плакет, медальйонів і медалей Львівської національної галереї мистецтв = *Chomyn I.* Katalog plakiet, medalionów i medali polskich i z Polską swiązanych w Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki : [в 2 т.] / *Ігор Хомин.* — Варшава : Т-во «Спільнота Польська», 2015. — Т. 2. — 559 с.
10. Аукція Nr 1. 13 września 2013 : [каталог] / *Justyna Leszczyńska-Bereska.* — [Warszawa] : [б. в.], [2013]. — 221 s.
11. Аукція 151. Odznaki, odznaczenia : [каталог] / Dom Aukcyjny DESA ; dyr. *Jerzy Majewski.* — Kraków : Dom Aukcyjny DESA, 2016. — 23, [35] s.
12. Kautsch Heinrich (Henry) // Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart / begründet von *Ulrich Thieme* und *Felix Becker.* — Leipzig : Verlag von E. A. Seemann, 1927. — B. 20. — S. 35.
13. *Nowakowski T.* Armia austro-węgirska 1908–1918 / *Tomasz Nowakowski.* — Warszawa : [Fenix], 1992. — 115 s : XX tabl.
14. *Opalek M.* Pamiątki polskie 1914–1915: odznaki, medale, plakiety, pierścionki / *Mieczysław Opalek.* — Kraków : Druk W. L. Anczyca i Sp. w Krakowie, 1916. — Zeszyt II. — 27 s.
15. *Opalek M.* Pamiątki polskie 1914–1917. Odznaki, medale, plakiety / *Mieczysław Opalek.* — Kraków : nakładem centralnego biura wydawnictw N. K. N., 1917. — Zeszyt III. — 79 s., III tabl.
16. *Opalek M.* Pamiątkowe odznaki i medale polskie z r. 1914/15 / *Mieczysław Opalek.* — Kraków : Druk W. L. Anczyca i Sp. w Krakowie, 1915. — [Zeszyt I.]. — 24 s.
17. Polska. Wiadomości wstępne // Wielka Encyklopedia PWN / *Jan Wojnowski* (Red. Nacz.). — Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN SA, 2004. — Т. 21. — S. 341-344.
18. *Stralkowski J.* Słownik medalierów polskich i z Polską związanych 1508–1965 (Materiały) / *Jacek Stralkowski.* — Warszawa : Polska Akademia Nauk, In-t Sztuki, 1982. — 132 s.
19. *Švajncer J.* Österreich-Ungarn für Kollektionäre / *Janez J. Švajncer.* — Ljubljana : [Militaria Slovenika], 1991. — [284] S.
20. Z Orlem Białym przez wieki. Symbol władców, państwa i narodu = Together with the White Eagle through the Ages. A Symbol of Rulers, the State, and the Nation : [каталог] / pod red. *Tadeusza Skoczka.* — Warszawa : Muzeum Niepodległości w Warszawie, 2015. — 148 s.